

Ion DUR

Diagnoze ale culturii românești Diagnoses of the Romanian Culture

Ion DUR

Baia Mare Northern University Centre, Baia Mare, Romania

Abstract: *Gabriel Hasmațuchi's essays from the book „Cultural Alternatives,, (2018) focus on some important debates that balanced the destiny of Romanian spirituality. There are moments of division in modern culture, the interwar one and, of course, the transitional one. The thinkers he invites to a banquet of ideas are reference names of Romanian philosophy: M. Kogălniceanu, T. Maiorescu, C. Noica, Ernest Bernea, D.D. Rosca, Nichifor Crainic, who is joined by the Russian thinker Nikolai Berdiaev. From the space of transition culture, are analyzed: Teodor Vidam, Ilie Guțan, C. Schifirneț, Florea Firan. The essayist indicates the north of the autochthonous values and their universal horizon, but at the same time he puts the diagnosis of some interstices through which the Romanian culture has passed until today.*

Keywords: *bottomless shapes, imitation, the myth of the useful, the boycott of history, transition culture.*

Cadre de start. Deși am trecut liziera a trei decenii de libertate de creație și de exercițiu al evaluării pe cât posibil estetice, încă ne pîndesc ca o felină flămîndă varii derapări axiologice și de corectitudine ale spiritului critic. Posibilitatea de a scoate azi o carte de orice fel pare, de prea multe ori, să nu mai fie îngădită de exigențe calitative, ci de mercantile motive financiare. Pînă și spațiul ostil al închisorilor, prin definiție nedestinat actului creator, a devenit unul propice pentru scrierea pe bandă rulantă a unor lucrări ce se pretind științifice.

Să nu se creadă însă că negăm spațiului carceral, pentru persoane înzestrate intelectual, activarea sau potențarea spiritului, căci n-am explica altfel rodul reflecției generate de un topos al privării de libertate socială, un spațiu care, în ciuda eforturilor de spălare a creierelor, n-a reușit să încarcereze mintea și imaginația unor autentici intelectuali, dar și a unor oameni foarte simpli (exemplele sînt prea cunoscute pentru a le mai invoca). Cîte cărți născute în pușcărie nu s-au scris pînă acum și ce ne-am face fără depozitia morală și estetică a deținuților noștri de elită sau a celor ce au provenit din straturile sociale neatînse, în fibra lor sănătoasă, de virusul maladiei totalitare.

Într-o perioadă, așadar, de asimilare a exigențelor unui modernism, care a generat un fel de receptor setat cu codul *fast forward*, însă cu pierderi colaterale *fast backward*, ne-am trezit dintr-o dată cu o revendicare obsesivă de la un presupus canon postmodernist, sau post-post... Mai mult, am fost provocați și de stafia pe jumătate reală a post-culturii, a post-istoriei și post-adevărului, momente în care girueta judecății de valoare, cea destinată să ne indice direcția și intensitatea actului creator, pare oarecum dereglată. Și asta pentru că normele și criteriile valorice sînt cu bună știință ignorate, declarate de prisos, mototolite și aruncate

la containerele cu deșeuri ale istoriei. În plus, formele imposturii proliferază canceros începînd cu cea lingvistică (cea mai periculoasă dintre toate, credea Cioran), compromisul frizează excesul, iar simptomele maladive ale bovarismului fac din te miri cine un ins care secretă lejer poezie, artă, critică, aproape orice.

*

O asemenea republică sălbatică a literelor, lipsită de multe ori de o rațiune regulativă, are nevoie mai mult ca oricînd de, să spunem, critici-gardieni, cei care stau de strajă la intrarea/ieșirea valorilor în/din cultură. Dar pentru ca acest nex causal să funcționeze eficient, trebuie prestația unor critici cu adevărat profesioniști, care să facă de prisos coniecturile veleitare, seci și uscate ale ariviștilor ce n-au trecut de pragul aparențelor insignifiante (vezi cazul celor ce scriu proză-roză, poezie destinată midinetelor sau soțiilor de fotbaliști, muzică numai bună pentru fredonat sub duș, critică pentru coperta a IV-a – cea din urmă fiind, de multe ori, apanajul și al criticilor cu ștaif, cu autoritate recunoscută).

Peisajul atît de pestriț al atmosferei valorice presupune astfel, din cînd în cînd, și limpezirea unor concepte care, prin determinațiile lor, dau greutate specifică și consistență silogismelor ce pun creațiile pe talgerele judecăților evaluative. Un atare îndemn pare să-l fi stimulat pe eseistul Gabriel Hasmațuchi în efortul său de a identifica o serie de *Alternative culturale*¹, pe care, prin vocea autorizată a unor gînditori și critici pursânge, le-a propus dezbaterii într-un banchet asupra stării de sănătate a culturii române.

Filosofia culturii ca pre-text. Ca poet și eseist, două sînt cărările pe care exegetul vine în luminișul dialogului care se poartă pe suprafețele și în straturile de adîncime ale spiritualității noastre: dinspre filosofia culturii și, în egală măsură, dinspre științele comunicării (exact ar fi: istoria presei), cele din urmă, conceptual vorbind, avînd o stare civilă nu o dată contradictorie. Filonul pe care se sprijină (sub)textual demersul lui Gabriel Hasmațuchi e dat de interstițiile prin care cultura română a trecut îndeosebi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea înapoi. Altfel spus, sînt refăcute și rediscutate o serie de nuclee conceptuale care au marcat un atare traseu, cu haltele sau intervalele sale numite cultura română modernă, cultura intebelică sau cea de tranziție. Un demers care face un permanent du-te-vino între vreo trei nuclee care constituie un fecund pat germinativ: *cultură, civilizație și modernitate*, fiecare cu treptele sale de evoluție

---

¹ Vezi volumul cu acest titlu (Sibiu, Ed. Techno Media, 2018, 216 p.); cartea a fost bine primită de critica de specialitate – cf., între altele, Teodor Vidam, „Gabriel Hasmațuchi, *Alternative culturale*”, *Revista de filosofie*, nr. 5/2019; Valentin Radu, „Gabriel Hasmațuchi, în fața paletii de «alternative culturale»”, *Saeculum*, nr. 2/2019; Adrian Alui Gheorghe, „Gabriel Hasmațuchi, *Alternative culturale*”, *Expres cultural*, nr. 4/2020.

conceptuală. Dezbateri atât de necesare după ce s-a discutat contradictoriu, cum aminteam deja, despre post-cultură sau contra-cultură, pe fundalul controverselor privind era post-adevărului sau a post-istoriei.

Într-un atare nex causal, Gabriel Hasmațuchi cercetează opera câtorva autori deveniți deja clasici, cum sînt Constantin Noica, D.D. Roșca, Nichifor Crainic, Ernest Bernea, Nikolai Berdiaev, dar este interesat și de alți exegeți cu prestanță validată, între ei: eticianul Teodor Vidam, criticul Ilie Guțan, sociologul culturii Constantin Schifirneț sau istoricul literar Florea Firan.

Ce raport instituie autorul, înainte de toate, între cultură, pe de o parte, și inevitabila sa înnoire, pe de alta, o primenire petrecută mai devreme sau mai târziu. Tema nu e deloc pentru prima dată formulată, cum tot vechi este și dosarul neliniștitelor ipoteze sau antiteze aruncate cu vremea în duelul contradictoriu dintre cercetătorii fenomenului. Însă, cu moderație și luciditate critică, Gabriel Hasmațuchi dă Cezarului ce este al Cezarului și nu uită să dea și Domnului ceea ce este al lui. Discursul său ocolește, cu prudență bine calculată, supralicitările și nu se avîntă nici în sancționarea drastică a coniecturilor, chiar dacă acestea din urmă au avut, uneori, o oarecare adevărată.

O atitudine critică evaluativă i se impune inexorabil lui Gabriel Hasmațuchi: exegetul nu se poate sustrage de la acceptarea unui decalaj dintre cultura noastră și cea occidentală. Am trăit, și încă nu am încetat să simțim asta, tragedia culturilor mici, cum spune Cioran în *Schimbarea la față a României*, numai că nu am fost, cum credea B. Fundoianu, o colonie, culturală desigur, a Franței, și nici a Germaniei sau Angliei, în pofida înrîuririlor masive pe care le-au avut asupra spiritului românesc aceste capitale culturale europene. Dar chiar dacă i-au lipsit culturii române zeci de decenii de acasă (și încă îi mai lipsesc), ea a dovedit lumii occidentale, cel puțin de la Cantemir încoace, că neuronul românului poate să bată eonul prin performanțe nu o dată de neegalat. Dacă punem între nemeritate paranteze *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (1521), nu același gest critic neonest îl putem face cu operele lui Dimitrie Cantemir, întîiul nostru spirit autentic european, Ion Heliade-Rădulescu, Lazăr-Leon Asachi, Vasile Conta și alții. Dar poate înaintea acestora, ca un fel de manifest cultural, se cuvenea amintită acea *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826* de cărturarul Constantin (Dinicu) Golescu, moment de la care încoace sincronizarea noastră culturală cu spațiul de aiurea a cunoscut o viteză și o profunzime din ce în ce mai accentuate.

Chiar dacă reface episodic unele trasee conceptuale, Gabriel Hasmațuchi procedează însă la resemnificarea – prin revizitare – a unor teme pe care alții le plasează pe orbita locurilor comune. Bunăoară, ideea că preluarea unor modele occidentale s-a făcut oarecum „controlat”² se cuvine subliniată, căci ea induce

---

² Gabriel Hasmațuchi, *Alternative Culturale*, p. 11.

ideea prezenței în spațiul nostru cultural a unor nuclee sau grupuri de presiune axiologică, structuri care filtrau și reglau import-exportul de valori occidentale. Poate cel mai concludent exemplu îl constituie gruparea Junimea, coagulată în jurul unui *spiritus rector* (*spiritūs rēctor*) ca Titu Maiorescu, alături de care am mai putea invoca nucleul configurat în jurul lui Nae Ionescu, singurul mentor care a reușit să întemeieze la noi o școală filosofică (urmașii ei, generația lui Mircea Eliade, aveau să devină cei mai prolifici intelectuali din cultura română interbelică și nu numai).

Discuția în jurul *formelor fără fond*, inspirată și longevivă sintagmă maioresciană, este reluată în mai fiecare etapă majoră a culturii, încheiată cu varii armistiții, însă fără ca disputa să se sfârșească vreodată în istorie. În anamneza pe care o face temei, Gabriel Hasmațuchi e interesat de atitudinea pe care au avut-o unele spirite tutelare față de imitație, asimilare și creație, fie prin solilocviile lor, fie prin dialoguri culturale admirabile, întemeiate pe forța ideilor și spirit critic nu o dată coroziv. Întâlnirea aceasta dialogală explicită sau doar implicită, subtextuală i-a adus față-n față, prin reflecția lor, pe Nichifor Crainic fie cu Eugen Lovinescu, cel din urmă ieșit cumva șifonat din acest incomod *tête-à-tête*, fie cu filosoful rus Nikolai Berdiaev, spirit pe care Gabriel Hasmațuchi îl descoperă într-o fecundă confluență cu cel ce a scris *Nostalgia paradisului*, mai cu seamă când terenul comun este filosofia religiei. Să nu trecem însă nepăsători peste faptul simplu de constatat, și anume că, după dispariția fizică a lui Maiorescu, *maiorescianitatea* a rămas ca sentință regulativă pentru critica românească; lucru valabil chiar și pentru cei care au crezut că s-au despărțit zîmbind de spiritul maiorescian – vezi majoritatea din generația lui Mircea Eliade, maiorescieni fără să vrea, aidoma și Nichifor Crainic, în pofida contestării, uneori nedrepte, a criticului de la Junimea.

Chiar dacă e dificil de evitat, cel puțin în doze homeopatice, forța imitației a fost aproape unanim dezavuată. Să nu punem însă semnul egalității între imitație și mimesis, cel din urmă cu o istorie care începe cu Platon și Aristotel, cel puțin în ceea ce privește arta teatrală. Despre imitație, a scris în a doua jumătate a veacului al XIX-lea sociologul Gabriel Tarde, autor care a devenit de atunci o referință de neocolit când s-a discutat de înnoirea culturală sau în sfera civilizației. După Crainic, imitația este sinucigașă pentru actul creației, cu toate că uneori, credem, ea s-a substituit unor prelabile poate neînsemnate ale acestuia. Prezența incipientă a imitației poate fi, în unele cazuri, instantul care duce la germinarea asimilării și, ulterior, la creație.

Gabriel Hasmațuchi este în fond interesat de seducția pe care a generat-o imitația în sfera culturii în perioada modernă și interbelică, de importul valorilor și atitudinea față de un atare proces exprimată de autori precum Mihail Kogălniceanu, Eminescu, Maiorescu, Iorga, Eugen Lovinescu sau G. Ibrăileanu. Alături de relectura unor texte cu funcție de invarianti, exegetul se prevalează în

sintezele sale de achizițiile științifice ale celor mai noi explorări, întreprinse de cercetători cum ar fi Constantin Schifirneț, cu un eseu consistent despre *Formele fără fond, un brand românesc* (2007), sau Mona Mamulea, cu concluzii originale asupra dialecticii închiderii și deschiderii în cultura română modernă.

Orizonturile modernizării. Opoziția tradiționalism-modernitate avea să aducă însă, odată cu primenirea exigențelor impuse de un alt eon, și o diferențiere a prezenței imitației ca atare: nu în cultură, dar permisivă pentru sfera civilizației. Cum subliniază și Gabriel Hasmațuchi, astăzi, când „complexul Dinicu Golescu” ține în cea mai mare parte de arhiva culturală și când „satul global” (Marshall McLuhan) a devenit o realitate de neignorat, dosarul binomului cultură-civilizație depinde de cu totul alți itemi. Este limpede caracterul unificator al accesului tuturor la aceleași bunuri ale civilizației, fenomen care generează un anume tip de universalitate, pe când cultura, și ea aspirantă la piscurile universalului, își păstrează tot mai mult însemnele sale particular-naționale. Civilizații universale și culturi naționale, aceasta este conjuncția vitală pentru acum și viitor. Cu precizarea că, la nivelul culturii, conservarea specificului național e posibilă prin funcționarea acelei *mutații a valorilor estetice* analizată de criticul Eugen Lovinescu, dimensiune care, combinată cu *sincronismul*, dau măsura modului în care acest spirit maiorescian concepea adevărata dezvoltare a culturii.

Vorbind însă de criticul-amfitrion al Cenaclului literar „Sburătorul”, vom aminti în treacăt poziția sa privitoare la imitație, înțelegând ca și cum ar fi o *simulare*; pentru a fi fecundă, orice simulare în procesul culturii trebuie să fie pro tanto o *stimulare* a forței intelectuale. Modernistul E. Lovinescu, dar și tradiționalistul N. Crainic indicau, fiecare cu argumente întemeiate pe o solidă rațiune suficientă, polii fecunzi ai culturii românești, orientarea spre viitor neputând fi acreditată valoric dacă nu se reazemă pe o solidă tradiție a izbânzilor din trecut. Și un vector, și celălalt indică, în egală măsură, tendințe de adâncime ale conservării fondului autohton, a identității culturii și, în cele din urmă, a netîrnării sale de alte spații valorice. Iar forma pare să aibă, pentru același E. Lovinescu (situația e similară, în cele din urmă, și la Eminescu), valențele active pe care Aristotel le imprima cândva acestei categorii existențiale. Este în fond un proces care, cum observă și Gabriel Hasmațuchi, traduce „încercări reușite de a ne poziționa pe o hartă de referință a culturii universale”³.

*

Poate cele mai dense pagini ale cărții lui Gabriel Hasmațuchi sînt, cum ne așteptam, cele consacrate lui Nichifor Crainic și deloc aleatoriilor confluente ale

---

³ *Ibidem*, p. 27.

gîndirii sale teologice cu spiritul lui Berdiaev, apoi polemica extrem de corozivă purtată de mentorul *Gîndirii* cu criticul-sociolog Eugen Lovinescu; la care se adăugă eseurile despre relația cultură-istorie la Noica, despre mitul utilului la D.D. Roșca, explorarea, credem inedită, a colaborării lui Ernest Bernea (1905-1990) la publicația *Rînduiala*, ca și viziunea acestui gînditor asupra crizei omului și a lumii moderne, Bernea fiind un autor pe nedrept pus de critică între parantezele uitării.

Pe Gabriel Hasmațuchi îl pasionează nu atît intrările în sfera culturii române interbelice, cît mai degrabă ieșirile contextuale, problematizările și soluțiile mai mult sau mai puțin adevărate pe care le-au proiectat diverși autori. Dintre ei, exegetul îl detașează mai întîi pe Ernest Bernea, filosof care, prin reflecția sa de atunci, dovedește o neștirbită contemporaneitate a ideilor susținute, dimensiune care-l încurajează pe exeget să repună în discuție o problematică de o stringentă actualitate. Meditația critică a lui Bernea asupra omului modern reverberează și azi, soluțiile sale la criza modernității se dovedesc a nu fi deloc caduce, mai cu seamă că vin din partea unui „autor complex, creator de sinteză culturală, un spirit care a supraviețuit prin credință și prin cultură chiar și asprului chin din închisorile comuniste”⁴.

Atitudinea culturală a lui Ernest Bernea este congruentă cu constantele spiritualității noastre creștine. Aici, în cea din urmă, sînt temeiurile viziunii sale antropologice, una în care omul este nu doar un întreg în care trupul și sufletul alcătuiesc o unică endosmoză, ci are determinațiile unei ființe duale aprig disputate între două forțe ireductibile: „natură și supra-natură, temporal și spiritual”⁵. Destinul omului ascultă de porunca unei *Imitație Christi*, ca să amintim titlul unei celebre lucrări atribuite călugărului Thomas a Kempis, ființa umană este una theandrică, așa cum și-a configurat alcătuirea îndeosebi după întruparea Mîntuitorului. Numai că omul societății moderne a cunoscut metamorfoza unei scindări greu de controlat, care i-a generat o fisură ontologică: așa au apărut, spune Bernea, cele două întruchipări ale ființei umane: omul-spirit și omul-materie. Ca într-un fel de sinecdocă a condiției umane, partea a ajuns astfel să se substituie ilicit și păgubos întregului, și invers, schimbări de roluri care au dat, între altele, proprietățile agonice ale crizei omului modern.

Gabriel Hasmațuchi expune limpede hermeneutica pe care Bernea a făcut-o acestei tăieturi ontologice – criza omului modern, degrigolada în care a intrat acesta din urmă fiind fără precedent în istoria omenirii. Bernea ne convinge de autenticitatea reflecției sale asupra tragismului ființei umane, altfel spus de dezumanizarea la care a fost supus omul modern prin alungarea lui Dumnezeu din ecuația sa ontologică, precum și din cauza maladiilor scientismului și

---

⁴ *Ibidem*, p. 31-32.

⁵ V. Ernest Bernea, *Crist și condiția umană. Încercare de antropologie creștină*, București, Cartea Românească, 1996.

tehnicismului generate de avântul rapid înregistrat de progres. Fenomene care au atins în chip nefast chiar și actul creației umane, golit intempestiv de miezul său inefabil, poate chiar sacru, reducându-l la o serie de manevre sau tehnici.

La mai toate neîmplinirile omului modern, în primul rând de natură spirituală, Ernest Bernea propune remedii restauratoare demne de luat în seamă, cum ar fi revenirea la simplitate, una care să restabilească măsura umanului și a umanității, dacă putem spune astfel, prin legătura ascensională cu cerul, prin punerea accentului axiologic îndeosebi pe „a fi” și „a face”, și mai puțin pe „a avea”. Aici află Bernea calea ieșirii din criză a omului contemporan, angajarea acestuia într-o dialectică a spiritului modern sporitoare de ființă.

Publicistul Ernest Bernea. Dar Ernest Bernea rămâne și un gazetar reductibil. Gabriel Hasmațuchi ni-l înfățișează, cum aminteam deja, în postura de colaborator la *Rînduiala*, subintitulată „Arhivă de gând și faptă românească”, publicație deloc străină de promovarea ideologiei politice a Mișcării Legionare. E aici motivul, unul dintre ele, pentru care revista a fost nu o dată contestată, căci prin intermediul liderilor Gărzii de Fier încerca să dea tonul unei *alte rînduiei*, strategie apreciată chiar și de Ernest Bernea, care era cu arme și bagaje angajat în această formațiune politică (însă, după 1937, dezertează din Mișcarea Legionară, iar asasinarea lui Iorga îl va izola complet față de această structură).

Gabriel Hasmațuchi îl recuperează pe autenticul Ernest Bernea și dincolo de acest interludiu, fiind interesat îndeosebi de „convingerile culturale și științifice”⁶ ale autorului, anunțând subtil că va extinde cercetarea operei (o viitoare monografie?!) acestui intelectual de elită – sociolog, filosof și etnograf deopotrivă. Și lui Ernest Bernea, caz similar cu Vasile Băncilă sau Horia Stamatu, toți marginalizați pe motive ideologice, trebuie să i se facă loc în piramida valorică a culturii române.

Din cele 50 de articole publicate de Bernea în *Rînduiala*, doar patru au marca ideologiei de extremă dreaptă din România Mare. E cert însă, ne asigură exegetul lui de acum, că mai toate celelalte exprimă profilul unei personalități „cu un bogat univers spiritual și cu o rară înzestrare hermeneutică”, alături de „o înaltă capacitate creativă dublată de un excepțional spirit critic”⁷.

Bernea e preocupat de istoria românilor, de figurile istorice ridicate din rîndul acestora la răspîntiile vremurilor trecute, de evenimentele fundamentale pentru destinul poporului nostru. Pline de sinceră simțire patriotică sînt portretele făcute lui Tudor Vladimirescu, Horia sau Avram Iancu, personalități cu adevărat de răscruce în devenirea istorică a neamului românesc. Dar nu doar atît! Spiritul său este un fin seismograf pentru ceea ce se petrecea în cultura contemporană lui,

---

⁶ Gabriel Hasmațuchi, *Alternative culturale* p. 88.

⁷ *Ibidem*, p. 89-90.

de la energia intelectuală emanată de poezie și artă, cu artiștii care le validau estetic, pînă la silogismele critice construite în marginile unor cărți sau cercetări de sociologie și etnologie, toate prezidate de obiectivitatea și relevanța unui receptor care pricepea adînc și critic realizările culturale, nevăzuta rînduială a acestora.

Trebuie spus că Ernest Bernea se desparte la un moment dat de Dimitrie Gusti și formează, alături de alți trei confrăți întru spirit, o aripă sociologică dizidentă, scindare care își avea rațiunea nu în vreun veleitarism, ci în deosebiri de grad al judecăților de valoare față de teoria și tehnica monografiei sociologice. Era un gest de onestitate intelectuală prin care discipolul recunoștea performanța mentorului său în a da un fundament științific sociologiei românești, dar se detașa totodată de elaborările unor Traian Herseni sau H.H. Stahl, care fie cantonau în sfera speculativului, fie rămîneau la nivelul empiricului, eludînd totodată prestigioase contribuții ale unor sociologi de aiurea (Émile Durkheim, Pierre Guillaume Frédéric le Play).

Cu un fin orizont aperceptiv și cu o grilă elevată de receptare valorică, Ernest Bernea dovedește gust, intuiție și echilibru în eseurile, cronicile sau recenziile care au ca pretext varii izbînzi culturale. Gabriel Hasmațuchi urmărește îndeaproape prestațiile critice ale lui Bernea și evidențiază sporul ideatic adus în dezbaterile asupra poeziei, romanului, urmînd însă „principiile esteticii autohtone”, orientare ce ar explica „o anumită repulsie față de mișcările culturale radicale” ce urmăreau „desprinderea de valorile tradiționale”⁸.

Nu în ultimul rînd, demersul lui Gabriel Hasmațuchi despre creatorul Ernest Bernea nu putea ocoli o construcție insolită, originală și sensibilă cum este eseul „Etica suferinței”. Este făcută aici, dintr-o altă perspectivă, anamneza omului modern, pe care filosoful și sociologul îl (re)descoperă ca fiind un ins „prăbușit lăuntric, însetat de senzații și nu de absolut”⁹. Bernea sancționa prerogativele utilitarist-burgheze ale unei etici care ignora aproape total prezența suferinței umane. Era perioada invaziei tehnicului, a gîndirii calculante, cum spunea un gînditor occidental, cînd nexul causal al istoriei face să apară *omul unidimensional* de care va vorbi filosoful Herbert Marcuse. Exteriorul firii umane, ceea ce se vede, era supralicitat în detrimentul sinelui, a interiorului celor nevăzute, a noianului de stări pe care le trăiește insul în adîncul simțirii sale. Nici perspectivele romantice sau pesimiste asupra suferinței nu sînt de preferat, căci și acestea, atingînd ținte estetice, ocolesc resortul *moral* specific frămîntărilor umane.

---

⁸ *Ibidem*, p. 96.

⁹ *Ibidem*.

Salvarea omului venea, crede Bernea, dinspre înțelesul creștin al suferinței, calea pe care ne putem apropia de bine și prin care instituim o diferență între noi și celelalte viețuitoare.

Întâlnirea lui Gabriel Hasmațuchi cu spiritul operei lui Ernest Bernea este una admirabilă, cum ar spune eseistul și logicianul Anton Dumitriu. Exegetul descoperă în sociolog un viguros critic al maladiilor modernității, un mentalist de certă calitate, iar prin înrădăcinarea sa în valorile autohtone, ne dezvăluie încrederea în performanța energiei intelectuale românești.

Alte provocări ale istoriei. Toate aceste avataruri ale crizei modernității se petreceau pe urzeala unei istorii care părea să fi ieșit din matcă, mai mult, boicota ființa umană cu dezaxările ei. Nu puțini din generația lui Mircea Eliade au reflectat de altfel asupra derapajelor istoriei noastre (nu numai) interbelice. Dintre cei ce au avut o atitudine accentuat metafizică este și Constantin Noica, autor asupra căruia stăruie Gabriel Hasmațuchi, interesat de intențiile filosofului în ceea ce privește un fel de domesticire a istoriei prin cultură.

Receptarea pe care a avut-o Noica în raport cu istoria a fost și rămâne contradictorie, tensionată nu o dată de imixtiunea – explicită sau nu – a politicului. Acest din urmă vector îl poate face pe creatorul de cultură să simtă îngrădirea exprimării, obligându-l fie la obediență (pe cei oportuniști), fie la jumătăți de măsură care să reducă din tensiunea ideatică a gândului, fie – și aici Gabriel Hasmațuchi a găsit punctul pus pe i – să adopte *tăcerea*, cum notează Noica în *Jurnal de idei*¹⁰.

Dacă în perioada interbelică tînărul Noica s-a luat la hartă cu ordinea politică, față de care a făcut chiar un compromis inutil (ne referim la postura lui de publicist la *Buna Vestire*), sub regimul totalitar, după ce pare să fi ieșit din pușcărie oarecum domolit, nu s-a certat cu dictatorul, ci și-a scris în tăcere lucrările fundamentale, după cum tot silențios l-a tradus pe Platon.

Pe bună dreptate observă Gabriel Hasmațuchi că efortul lui Noica avea un cod specific: omul să se întoarcă la sine, ceea ce înseamnă să facă *filosofie* pentru lămurirea de sine: „Redefinirea omului este o reîntoarcere la sine. Așa cum i s-a întîmplat și Fiului risipitor după o evadare din sine, căreia i-a urmat o revenire «întru» sine”¹¹. Iar reflecția metafizică poate fi fecundă doar sub forma unui discurs *îndrăgostit*, adică luînd chipul logodnei dintre dragoste și rațiune. Cultura e asemănătoare cu actul de cunoaștere, dar nu cel ce se reduce la cunoscut, la asimilarea mecanică precum se petrece odată cu îngurgitarea alimentelor; nu tot așa se întîmplă cu actul cultural, care presupune un alt metabolism al spiritului:

---

¹⁰ Cf. C. Noica, *Jurnal de idei*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 234.

¹¹ Gabriel Hasmațuchi, *Alternative culturale*, p. 49.

„E act de înstrăinare, de pierdere, ca și actul dragostei. E risc. *Nu e a-simil-are, ci e aletr-are*. Te devitalizezi dând viață. Dar nu poate oricine procrea”¹².

Numai că energia cu care se face angajarea în actul cultural presupune o specifică stare de sănătate a trupului, un indiciu care ne trimite cumva la observația lui Goethe, cel care, înaintea lui Noica goetheanul, constata la tinerii care veneau spre cultură că purtau ochelari de vedere și aveau fața palidă și pieptul îngust. Noica va spune, peste ani, cam același lucru, cum remarcă silogismele lui Gabriel Hasmațuchi, el voia ca mare parte din tineri să se îndrepte către „sport și alte derivate de acest soi” și asta deoarece „dacă vin în cultură oameni prea sănătoși, prea direcți și fără acel minim insesizabil pe care nici un pedagog nu l-a putut defini vreodată, numit «calitate», atunci totul e posibil în cultură”¹³.

Pentru Noica, atât cultura cât și școala sînt pentru tineri, dar nu pentru oricare dintre ei. E aici un fel de biopolitică aplicată vîrstelor spiritului de însuși tînărul Noica, dar și de maturul filosof de la Păltiniș dacă ne gîndim la tinerii care-i dădeau tîrcoale pentru a fi antrenați în „cultura de performanță”. Obsesia aceasta vine spre noi dinspre Noica interbelic: „...Era un om atît de tînăr și de armonios, încît mi-am închipuit un teolog care ar exclama: «Voi sînteți cei care țin lumea în loc! Pentru voi trebuie lumea perpetuată, amînată. Dumnezeu ar mîntui-o dacă n-ar fi încă ființe să se bucure de ea și să întîrzie, prin tot ce e păgîn în ei, răscumpărarea»”. După care adăuga ca un fel de *post scriptum*: „Să ții lumea în loc. Este moarte? Este viață?”¹⁴

În filosofie, așadar, și într-o istorie predispusă uneori la boicot afla Noica posibila salvare a omului în general prin omul cel tînăr. Rostul filosofiei era gîndit de interbelicul Noica în cheia rostului pe care-l are cultura la Blaga. Omul, la filosoful care a scris *Poemele luminii*, este producător – ce barbarism! – de cultură fiindcă este un *captiv al creației*, fiind totodată predestinat și cenzurat de Marele Anonim să rămînă o ființă îngrădită. Receptîndu-l deloc infidel pe Blaga, Noica blagianul scrie în plin război planetar: „Nu pot gîndi filosofia fără să simt o cădere, aproape ca în religie. Undeva a avut loc păcatul. Și în ordinea cunoașterii există un paradis pierdut. Poate că e același mit aci și acolo, dovedind cît de solidar e spiritul cu sine. Căci iată, una din principalele certitudini ale filosofiei izvorăște tocmai din faptul că *omul e o ființă căzută și mărginită*. Dumnezeu, ființă nemărginită, există, spune Descartes, de vreme ce eu, ființă mărginită, am ideea lui”¹⁵ (subl.n., I.D.).

Eseul lui Gabriel Hasmațuchi, spirit academic înzestrat pentru cercetarea elevată, resemnifică spornic, cu accente lirice chiar, rolul gîndirii noiciene: nu doar

---

¹² Constantin Noica, *Jurnal filosofic*, București, Editura Publicom, 1944, p. 40.

¹³ *Ibidem*, p. 88.

¹⁴ *Ibidem*, p. 8-9.

¹⁵ *Ibidem*, p. 25.

regăsirea prin *cultură* a sinelui nostru cel mai adânc, dar și singura, probabil, cale de acces către *universal*, loc geometric suprem la care creația umană ajunge în cele din urmă, chiar în pofida vârtejurilor sau a învâlmășelii istoriei ca atare. Descoperim însă aici nu numai hermeneutica unui filosof, ci și, în egală măsură, exemplul personal al celui ce ne legitimează azi la bursa valorilor europene.

*

Asupra modernității culturii noastre, cu avatarurile ei inclusiv conceptuale, a reflectat însă adânc și Constantin Schifirneț, sociolog și istoric al filosofiei trecut prin multe vămi ale scrisului exegetic. Două dintre cărțile sale se circumscriu în mod specific unei atare problematici: una deja menționată, *Formele fără fond, un brand românesc* (Ed. comunicare.ro, 2007), o resemnificare a tezei sale de doctorat (1980), și *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății* (Ed. Tritonic, 2016). Sînt opuri ale căror idei sînt surprinse sintetic de Gabriel Hasmațuchi, exegetul insistînd pe hermeneutica a ceea ce reprezintă „modernitatea tendențială”, cu prezența ei în spațiul civilizatoric și cultural de la noi și aiurea.

Perspectivile pe care C. Schifirneț le deschide în ceea ce privește „biografia” istoric-contextuală a *tendinței* de dezvoltare a unei societăți, un vector care domină inevitabil cultura și civilizația unui spațiu, ne îndeamnă la regîndirea aceluși nex causal purtător de progres pentru viața unei națiuni, dar și observarea diferenței specifice sau a asemănării parțiale dintre modernitatea tendențială a unor spații geo-politice europene și nu numai. O discuție aparte se cuvine făcută, cum observă și Gabriel Hasmațuchi, asupra relațiilor de intercondiționare dintre tendința conservatoare a tradiționalității și sensul pe care vrea să-l imprime unei societăți tendința modernității sau a modernizării ei.

Vămile culturii de tranziție. Să nu ne îndepărtăm de analizele pe care le face Gabriel Hasmațuchi culturii române, unui fel de *corsi e ricorsi* înregistrat de carte, presă și autori canonici în perioada celor trei decenii postdecembriste. E o radiografie a culturii noastre de tranziție, un ciclu istoric în care criteriile economic, politic și estetic s-au duelat deloc grațios în (re)evaluarea valorilor românești. Presa a început să gliseze între supunerea față de zeul finanțelor și oportunistul politic, revistele, mai cu seamă cele de cultură, au supraviețuit pînă la sucombare și apoi unele au renăscut, cititorii au ezitat în fața cumpărării cărților – puține? multe? – gîndindu-se la taxele și impozitele pe care le au de achitat, în fine, tabla de valori ale culturii române a început să fie zgîlțuită pentru refacerea ierarhiei.

Eseistul nu putea eluda ipostazele devenite antologice ale unor contestări valorice mai mult sau mai puțin întemeiate pe argumente rezonabile. Mai întâi, „cazul” Eminescu instrumentat de revista *Dilema* (1998), un dosar nu atât de gros și care i-a avut ca „procurori”, între alții, pe Zigu Ornea, N. Manolescu și politologul imberb Cristian Preda. Dacă sîntem, parțial, de acord cu oarecare disonanțe între poezia eminesciană (poate ar fi nimerit să ortografiam cu „P”, și atunci perspectiva se schimbă radical) și canonul post-post-modern, nu același lucru se poate spune despre gînditorul politic Eminescu, așa cum ni-l înfățișează publicistica acestuia prin cele cincisprezece tomuri masive (format A4) ale ediției Perpessicius.

Să ne înțelegem: lecția gazetăriei exersate de poet nu o putem transplanta *tale quale* în peisajul presei de azi. Discursul publicistic eminescian are o gramatică aparte, sincronă cu felul în care se făcea presă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la noi și aiurea. Îndatorat științelor naturii prin modul științific de a-și ordona textele, gazetarul de *Timpul* (aici a scris cel mai mult) rămîne primul nostru ziarist profesionist. După cum rămîne un „om deplin” (să împrumutăm sintagma de la Iorga) pentru nivelul veacului său, ceea ce nu înseamnă că modul său de gîndire – politic, economic, cultural – nu este, cu mici îngrădiri contextuale, de o maturitate intelectuală desăvîrșită, așa cum o are un spirit cu înzestrare de excepție. O asemenea gîndire nu poate fi surclasată de trecerea timpului, ca dovadă valabilitatea intuițiilor, a ideilor susținute de gazetarul conservator-progresist, cum îl considera primul lui monograf, criticul G. Călinescu.

Gabriel Hasmațuchi găsește, și el, oportună contestarea unui creator cu vocații paralele cum a fost Eminescu, căci protestul – chiar în surdina de-ar fi fost – n-a făcut altceva decît să aibă „un efect restaurator asupra operei, cît și a omului”¹⁶, spiritul eminescian rămînînd astfel neclintit în tabelul medeleevic al valorilor culturii române.

Dar nu doar Eminescu a avut parte de reacții venite dinspre adversari, ci și G. Călinescu, Sadoveanu, Arghezi *et alia*, pentru a nu vorbi și de numele de referință ale diasporei noastre. Dintre acestea din urmă, cel mai bulversant proces a fost făcut lui Mircea Eliade, Cioran și Eugen Ionescu, printr-un demers partizan-resentimentar întreprins de Alexandra Laignel-Lavastine¹⁷.

Un paragraf dens îi rezervă Gabriel Hasmațuchi „dosarului” acestei controversate cărți¹⁸, elogios comentată în Occidentul atât de avid de scandal mediatizat. Poate bine intenționat în prelabilele sale, eseul cu pricina are drept miză fundamentală ocultarea trecutului cu sigure rătăcirii politice al lui Emil

---

¹⁶ Gabriel Hasmațuchi, *Alternative culturale*, p. 107.

¹⁷ Vezi eseul *Cioran, Eliade, Ionescu: Uitarea fascismului*. Trei intelectuali români în vîltoarea secolului, București, Editura EST, 2004.

¹⁸ Gabriel Hasmațuchi, *Alternative culturale*, p. 108-114.

Cioran și Mircea Eliade, un trecut înneecat în uitare și tăcere de celebrul dramaturg Eugen Ionescu, învinuit de autoare că n-ar fi avut bunul obicei, nu doar occidental, de a-i fi pîrît – sau turnat – pe cei doi prieteni pentru faptele lor. Două biografii cu tinerețea unor personaje învăluită în ceață, devoalare refuzată de un al treilea personaj, iată triumghiul malefic al unora dintre cei mai izbutiți creatori din exilul românesc.

Receptînd cartea, Gabriel Hasmațuchi face o simetrică punere în oglindă a reacțiilor critice din spațiile culturale românesc și occidental, tendințele justițiare evidente pentru comentatori precum Nicolae Manolescu, Mircea Iorgulescu sau Ion Vianu fiind efasate dincolo de granițele culturale ale României. Prin natura ei de insolit „roman” polițist, cu pofta aproape homerică de a face într-un fel apologia delațiunii, cartea aceasta „pestilențială” (Lucian Pintilie), „nu putea, observă Hasmațuchi, decît să învăpăieze mediul cultural” de la noi, repunînd în discuție, poate obositor, „probleme vechi, sensibile și, mai mult decît atît, scoase din context”, prin substituirea unui nex causal specific deceniului patru al veacului trecut cu gîndirea regulativă a mileniului trei.

Viața între rațional și irațional. Coerent cu sine și cu alternativele culturale pe care le identifică îndeosebi în interbelicul românesc, Gabriel Hasmațuchi invocă o altă diagnoză făcută spiritului nostru, și anume, se apleacă asupra celui care medita, și el, insolit asupra *existenței tragice* a omului. L-am numit aici pe filosoful D.D. Roșca, autor nu prea des frecventat de exegeza contemporană. Prin mecanismul unui „raționalism renovat, suplu, dialectic”, cum își autodefinia codul propriei gîndiri, D.D. Roșca ne-a dat profunde meditații asupra culturii și omului, încercînd original o raționalizare a concretului extra-rațional, nefiind singurul care s-a apropiat în acest mod de irațional.

Gabriel Hasmațuchi desface ghemul de sensuri pe care filosoful le-a investit în *mitul utilului*, un eseu scris în 1933, în care avem surprinse multe dintre determinațiile românescului. Am spune că există aici un înțeles pentru semnificațiile deloc peiorative ale *autohtonului*, așa cum se manifestă acesta în cultura, limbajul sau alte acte comportamentale specifice îndeosebi spațiului transilvănean, de care D.D. Roșca era endosmotic legat. El surprinde modul – sau: „liniile de orientare” – în care sînt folosite energiile ardelene pe fondul expansiunii agresive a pragmatismului, propunînd speculativ o convertire valorică a utilului în inutil. E tocmai ceea ce fac, în esența lor, cultura și spiritualitatea unui spațiu, prin izbînzile creației în varii domenii.

Ca și Constantin Noica mai tîrziu, D.D. Roșca era interesat de *omul tînăr* încă din perioada interbelică, în calitatea sa de dascăl. Cum remarcă și Gabriel Hasmațuchi, cel ce a tîlmăcit în românește pe Hegel concepea împlinirea și fericirea omului prin atingerea unor piscuri deloc la-ndemîna oricui, înălțimi pe

care le identifica în eseu „Despre unele puteri ale științei” rostit în ziua de 2 noiembrie 1942, în fața studenților Universității din Cluj¹⁹. D.D. Roșca voia să le indice tinerilor „linii de orientare pe seama începătorilor, dar vor fi și cuvânt de încurajare pentru cei cu studii înaintate”, toate venind de la cineva care, pe de o parte, „nu e destul de bătrîn ca să vi le poată prezenta drept sentințe indiscutabile”, dar, pe de altă parte, „este totuși atît de bătrîn, încît să vi le poată propune ca pe niște sugestii ale unui camarad cu experiență...”.

Filosoful credea că universitatea are, primordial, rostul creației științifice, una teoretică pură, dezinteresată, nu știință aplicată, iar abia în plan secund se situează scopul de a fi „operă de educație, sau de utilitate practică”. Nu respingea însă, în acel moment, vreo dezertare de la obligațiile pe care le impuneau „necazurile urgente ale neamului”, numai că, le spune studenților, vor fi „mai mari servitori ai patriei făcînd, cel puțin cît sînteți aici, știință pură, decît coborînd tam-nesam, și înainte de vreme, «în arenă»”.

D.D. Roșca vorbea, așadar, prioritar de știință pură într-o Românie Mare în care erau stringente nevoi practice, într-o țară unde pragmatismul, utilitarismul invadase mai toate zonele. Era interesat însă de *adevărul ca adevăr*, pentru aflarea căruia le înșiră studenților și studentelor de față *puterile sufletești* (despre „puterea sufletească” scrie C. Rădulescu Motru încă din 1908) care trebuiau numaidecît dobîndite. Dorea ca forța tinerilor să fie investită în studiul profund, în dăruirea necondiționată pentru cercetare științifică solidă, poate singura aptă să creeze valorile majore ale unei culturi, ale unui neam. A fi un cercetător autentic presupune astfel calități intelectuale și morale aparte, cum ar fi o puternică inteligență disciplinată, voință, curaj și entuziasm/eroism intelectual și, de ce nu, chiar forță de resemnare, căci nu de puține ori creatorul de valori spirituale nu beneficiază de meritate satisfacții materiale și sociale, chiar de vanitate (una omenească, prea omenească).

Dar apropierea de știință se face nu doar cu puterea spiritului, ci și afectiv, emoțional, chiar dacă elemente de acest din urmă ordin par să tulbure concentrarea intelectuală, care trebuie să fie mare și durabilă. D.D. Roșca vorbește, încă din 1934, de îndoielile pe care ni le procură neîncetat viața, prin obișnuitele și insolitele conexiuni dintre existența obiectivă și atitudinea noastră metafizică, analizează în cele din urmă *existența tragică* a omului, caracterul antinomic al experienței sale, asupra căreia ne avertizează că „e inteligibilă, dar și neinteligibilă; că e rezonabilă, dar și absurdă; cu sens, dar și fără sens”²⁰.

---

¹⁹ V. D.D. Roșca, *Opere filosofice*, vol. I, Ediție îngrijită de Vasile Muscă, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 273-282; cităm din text, fără vreo altă trimitere.

²⁰ *Ibidem*, p. 102.

Este identificat un antagonism tragic, un „conflict în care se decide soarta minunatei și neliniștitoarei realități care se cheamă popular și poetic: Suflet”²¹; un spectacol tragic fără termen de comparație, care culminează cu nesiguranța existențială maximă: „Sentimentul cu adevărat tragic al vieții se naște în sufletul nostru în momentul în care ne-am dat seama lucid de absoluta incertitudine de care vorbim”²².

*

Expunerea lui D.D. Roșca în fața studenților clujeni despre unele puteri ale științei expedia săgeți cu vârful deopotrivă înmuiaț în dulcele ispititor și amarul inevitabil al existenței umane. Apăsă cât se poate de mult îndeosebi pe realizări ale spiritului care nu sînt aservite în mod direct utilului, personalitatea care reușește atare izbînzi nefiind întotdeauna aptă să se adapteze la exigențele practice ale vieții. Despre cum pot fi suportate consecințele unui asemenea comportament trimite la cartea sa asupra existenței tragice, la un anume eroism intelectual pe care aceasta din urmă îl presupune.

Îndemnîndu-i pe studenți și studente să facă știință pură în universitate pînă la un anumit grad de adîncime, filosoful invoca totodată puterea formativă a acestui efort intelectual. Nu e nevoie, spune D.D. Roșca, „să se facă lecții de «exhortație» directă la virtute”²³, căci nu crede în eficiența unor asemenea lecții moralizatoare. Adevărata muncă științifică generează, ea însăși, un *stil de viață* specific, transformîndu-se astfel într-o *putere creatoare de cultură* și dovedind indubitabil „că *viața spirituală e valoare supremă în lume*”²⁴. Și că, drept urmare a acestora, cel ce se preocupă cu știința va avea demnitate și o „nealterată mulțumire sufletească”, fiindcă „munca și creația științifică pot fi, pentru cei ce se dăruiesc cu totul lor, izvoare de fericire, întocmai cum creatoare de fericiri sunt pentru alții meditația și sentimentul religios, creația artistică, speculația filosofică”²⁵.

Prin sentimentul intim și inalienabil de fericire, omul de știință încearcă o stare asimptotică fericirii pe care o trăiesc sfinții și eroii: „Toți reușesc, în momente de cumpănă ale vieții lor, să fie stăpîni «din interior» peste viață, să fie oarecum deasupra împrejurărilor”²⁶. Și aducea drept pildă mărturia unui prieten, un om simplu și fără prea multă carte, care i-a spus în momentul despărțirii pentru totdeauna: „Am trăit 80 de ani și, una cu alta, nu mă pot plînge de viață. *Cu*

---

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 103.

²³ *Ibidem*, p. 278.

²⁴ *Ibidem*, p. 279.

²⁵ *Ibidem*, p. 281.

²⁶ *Ibidem*.

*adevărat om însă m-am simțit numai în clipele în cari gândul mi-a fost mai tare decât viața. Numai atunci am trăit, dragul meu, ceasuri de mulțumire fără lipsuri*²⁷.

Ce probă supremă a elogiului adus, în egală măsură, puterii inteligenței și puterii suflatești, libertății umane și sentimentului genuin de plenitudine a vieții „fără lipsuri”, adică o existență desprinsă de util și ancorată în grația inutilului. Un elogi adus, în cele din urmă, spiritualității omului, cea care dă esența condiției sale și îi asigură fericirea, căci dacă nu ar fi așa, atunci „fericirea oamenilor ar crește proporțional cu progresul material și tehnic”²⁸. Numai o atare existență a omului, cu trăirea unei experiențe personale unice, îl poate face să simtă uneori, împotriva fatalității, că are *gânduri mai tari ca viața!* E modul prin care omul dă, de fapt, valoare și sens vieții sale.

Luînd ca pretext mitul utilului, analiza lui Gabriel Hasmațuchi se extinde și asupra unor raze ale acestuia, așa cum ne-o dovedesc alte pagini de publicistică ale filosofului D.D. Roșca. Actualitatea operei acestui gânditor este indubitabilă. Raționamentele sale asupra sensului creației umane, a condiției telurice a omului pusă sub semnul raționalizării iraționalului vieții, alături de rostul căutării adevărului ca adevăr, adică despovărat de înrîurirea circumstanțelor utile, toate acestea reprezintă permanente ale gândirii filosofice și fac din creatorul D.D. Roșca un model cultural congruent cu acela pe care gânditorul ni l-a propus prin meditația sa nu o dată speculativă.

Confluente și diferențe. Un loc geometric cu pasiune explorat de Gabriel Hasmațuchi este cel al confluentei și diferenței dintre doi filosofi: Nichifor Crainic și Nikolai Berdiaev, autori care „aparțin unor spații culturale cu valori religioase comune izvorâte din gândirea creștin-ortodoxă”²⁹. E o analiză comparativă fină, cu simțul unei lecturi corect contextualizate, cu intuiția unor argumente deloc fragile ca suport pentru concluzii nu o dată inedite.

Dincolo de diagrama biologică a personalității, eseistul constată „o confluență la nivelul gândirii și o diferențiere între cei doi în privința tratării temelor, dar și a perspectivelor de interpretare”. Bunăoară, pentru amîndoi, omul are o natură theandrică și este (pre)destinat mîntuirii, în vreme ce cultura este, la Berdiaev, o descătușare a ființei umane din chingile necesității și, la Crainic, o formă a creației prin conlucrare cu divinitatea.

Și din unghiul înrîurilor suferite avem unele deosebiri, gânditorul rus fiind influențat cu deosebire de religia ebraică și de Platon, de mistici și filosofi moderni germani, de Schopenhauer și romanticii reacționari, chiar de

---

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 282.

²⁹ V. Gabriel Hasmațuchi, *op. cit.*, pp. 67-86; cităm din text, fără vreo altă trimitere.

existențialism, toate acestea imprimând operei lui Berdiaev un caracter oarecum hibrid. Pentru Nichifor Crainic, pe grundul ortodox al spiritului său, s-au sedimentat concepte și idei venite dinspre marile modele culturale de la noi: N. Bălcescu, Motru, Iorga, Pârvan, pentru ca în simbioză cu acestea să conviețuiască spiritual armătura dată de marii gânditori ai creștinismului răsăritean și occidental, la care se adaugă influențele survenite dinspre misticii ruși. Opera lui Crainic are însă, prin fibrele de teolog pursânge ale autorului, o mai mare organicitate, dacă o raportăm la coerența interioară a scrierilor lui Berdiaev.

Eseul comparativ al lui Gabriel Hasmațuchi surprinde proprietățile tipului de discurs filosofic practicat de Berdiaev și Crainic, atracția lor dovedită prin scris pentru opera lui Dostoievski, modul în care descriu natura omului și a culturii create exclusiv de el, confluente ideatice generate de fondul comun al inspirației (doctrina ortodoxă). Exegeții ilustrează totodată și deosebiri în ceea ce privește „concepțiile lor despre destinul creator al omului și rostul sfântului și rolul geniului în lume”, delimitări evidențiate prin contrapunerea ideilor din două eseuri aproape identic intitulate: „Creație și ascetism. Genialitate și sfințenie” (1927) de Berdiaev și „Genialitate și sfințenie” (1940) de Crainic, acesta din urmă un răspuns rezonabil dat peste ani filosofului rus.

Gabriel Hasmațuchi observă concluziv că, față de Berdiaev, autorul *Nostalgiei paradisului* se manifestă „statornic în raport cu principiile creștinismului ortodox și situează geniul și sfântul pe pozițiile derivate din natura lor proprie”. Altfel spus, geniul este altitudinea cea mai mare pe care o atinge viața naturală, în vreme ce sfântul reprezintă maximul atins de viața spirituală. Venind din direcții oarecum diferite – Berdiaev dinspre filosofie, Crainic dinspre teologie – spre luminișul acelorași convingeri religioase, cei doi gânditori, după exegeza lui G. Hasmațuchi, ni se înfățișează într-un implicit dialog fecund prin scrierile lor, fiind borne de neocolit în biografia discursului filosofic întemeiat pe valorile creștin-ortodoxe.

Mai putem fi slavați?! Să nu ne despărțim însă de spațiul metafizic înainte de a invoca o altă alternativă culturală reperată de Gabriel Hasmațuchi: discursul eseistului Teodor Vidam asupra revirimentului eticii în gândirea filosofică din spațiul românesc³⁰. Student al lui D.D. Roșca, de la care a primit nu o dată laude și îndemnuri, bun cunoscător al istoriei ideilor de la noi și din arealul european, cu exegeze meritorii asupra unor gânditori autohtoni (cartea sa despre Blaga e un bun reper axiologic), spirit critic cu unele escale lirice (poemele publicate stau mărturie), Teodor Vidam și-a exersat multă vreme reflecția asupra

---

³⁰ V. Gabriel Hasmațuchi, *Alternative culturale*, p. 169-176; cartea intelectualului clujean se intitulează: *Revirimentul eticii în gândirea filosofică românească*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2016.

constantelor sferei eticii și a istoriei ei, neocolind catenele acesteia, între altele, cu domeniul atât de controversat al comunicării.

Demersul etic al lui Teodor Vidam nu putea pleca decât de la o anamneză morală pe care o face stării și tendințelor pe care le exprimă societatea românească de azi. Este bulversat, nu doar ca etician, de asaltul falselor valori, al imposturii de toate gradele, e șocat de disoluția umanului înregistrată de spațiul particular sau, mult mai mult, de cel public. Observă cu uimire că egoismul agresiv și interesele de grup înguste subminează de prea multe ori mecaismul meritocrației și al toleranței critice constructive.

E necesară, crede și Teodor Vidam, o restaurare morală, foaia observației clinice a degradării românului avînd vechi și cunoscute antecedente. Punctele de reper valorice ale eticianului sînt cele confirmate de istoria ethosului nostru: „omul românesc”, de care a vorbit poate printre primii Mircea Vulcănescu, sau „omul de omenie”, sintagmă care se pare că atinge la noi un maximum de semnificație morală, dar care a fost cam terfelită în vremea din turmă.

Acest canon al umanului condensat în *omul de omenie*, altfel formulat, un atare standard al umanității românului reprezintă toposul luat de autor ca punct arhimedic sau ca arhetip în conturarea unui proiect etic românesc de însănătoșire morală. Și nu o face singur, ci luînd alături pentru construirea edificiului o pentadă autentică: Max Scheler, Nicolai Hartmann, D.D. Roșca, Anton Dumitriu și Petru Creția.

Gabriel Hasmațuchi relevă rînd pe rînd nodurile semantice care alcătuiesc plasa de semnificații cu care Teodor Vidam asigură securitatea proiectului său moral. Oscilînd între spațiul occidental și cel oriental, punînd la lucru o garnitură de discipline socio-umane, eticianul recuperează astfel notele definitorii ale persoanei și personalității umane, caracterul genuin al relațiilor interpersonale, cele ce dau autenticul raport dintre „eu” și „tu”, actul simțirii, gîndirii și trăirii valorilor morale, un act nedespărțit de simțul ierarhiei valorice. La acestea se adaugă rolul iubirii în conduita umană, asumarea unui destin cu valențe eroice dar și tragice, reazemul etic conferit de așa-numitele valori morale veșnice, această din urmă trăsătură însemnînd, între altele, după T. Vidam, o benefică revenire a noastră la „zăcăminte pitite în arhetipuri, zăcăminte ale însuflețirii și simțirii prospete a psihismului uman”. Așa vom izbîndi, mai crede Teodor Vidam, să potențăm virtuțile sinelui nostru cel mai adînc, să activăm energiile libertății creatoare specifice unui personalism etic, forțe care să scoată omul românesc din încremenirea în degradarea umană ce l-a cuprins de un timp încoace.

Încercarea lui Teodor Vidam în meandrele unei „rațiuni practice” de sorginte românească îi apare lui Gabriel Hasmațuchi ca un discurs etic-manifest, ca un apel urgent la trezirea conștiinței morale aflate într-o stare jalnică de involuție. Însă ca narațiunea etică a eseistului clujean să se convertească dintr-un

fascicol de vectori virtuali în acte de natură morală, aici și acum, e nevoie să constatăm, cum ar spune Blaga, că *a face* este infinitivul lui *a fi* (filosoful se referea la pragmatismul american). Până atunci, rămân câteva interogații dubitative: mai putem fi oare salvați?! și când?! și de cine?!

Presa între „actual” și „politic”. Ca specialist în științele comunicării, Gabriel Hasmațuchi, dincolo de analizele deja invocate anterior, e interesat de două episoade importante din istoria presei scrise de la noi. Elaborează astfel, cu acribia dascălului din mediul academic, un lung eseu despre rosturile adânci ale „editorialelor” din revista de cultură *Zburătorul (Onești)*³¹, seria nouă (1990-1997) a *Sburătorului* înființat și condus cândva de criticul Eugen Lovinescu. Este o publicație care a avut un rol paideic pentru poetul Gabriel Hasmațuchi, o școală de inițiere în tainele po(i)eticului, prin mentorul ei și al cenaclului literar omonim, Gheorghe Izbășescu (1935-2017), redactor-șef al revistei și un devotat îndrumător cultural.

Tematic și ideatic, neputînd să evite pecetea factorilor conjuncturali, articolele de fond din *Zburătorul* au meritul incontestabil de a trezi spiritul la realitate și de a genera idei cu plus-valoare pentru cititorul inteligent. Pe ruta de la economic și politic pînă la esențele tari ale culturalului, fiecare editorial scris de Ghe. Izbășescu are nerv critic și stil, constată *status quo*-ul statornic al valorilor spirituale majore, se pronunță constant împotriva veleitarismului și imposturii, după cum exprimă încrederea poetului-publicist într-un... Godot ce va să vină, identificat nu o dată în tinerii talentați care frecventau cenaclul literar cu grijă păstorit de editorialist.

Un al doilea episod publicistic se referă la prestația unui gazetar-scriitor a cărui certă valoare nu a fost deloc atinsă de dinții incisivi ai timpului, în ciuda unor cedări ideologice conjuncturale. E vorba de Octavian Goga, așa cum a fost văzut de criticul și istoricul literar Ilie Guțan (1939-2010) nu doar într-un comentariu publicat postum. Spunem asta pentru că ne-au rămas de la Ilie Guțan trei cărți despre poetul, gazetarul și omul politic din Rășinarii Sibiului, tot atîtea încercări de a descifra structura de evantai a unei personalități cu vocații paralele.

Nemulțumit, încă din perioada regimului totalitar, de imaginea standardizată a lui Goga, simțind prea bine ajustările și deformările acesteia, cu consecințe păguboase asupra creatorului și omului politic deopotrivă, Ilie Guțan, un împătimit al lecturii originale și originare, s-a apucat să citească mai tot ceea ce a scris – dar și puținul ce s-a scris despre – Octavian Goga. Face contabilitatea edițiilor din opera lui Goga, crede în nevoia unora onest-critice, își exprimă rezerve față de textele care plătesc tribut politicului partizan, altfel spus cerne și

---

³¹ V. Gabriel Hasmațuchi, *Alternartive culturale*, p. 129-156.

discerne raționamente care să ni-l redea îndeosebi pe *gazetarul* Goga, nu oricum ci în ipostaza lui adevărată, necontrafăcută, cu albul și negrul său imanent, cu efervescența *mustului care fierbe* (e titlul unei antologii), dar și cu obiectivitatea actului jurnalistic.

Cum observam într-un alt context³², Octavian Goga – intelectualul, publicistul și omul politic deopotrivă – a trădat spiritualul în favoarea temporalului, dacă folosim termenii lui Julien Benda din *Les Trahison des clercs* (1927). Nu putem eluda nici faptul că numele gazetarului Goga poate fi întâlnit în *Buna Vestire*, oficiosul Mișcării Legionare, nici bunele relații (afinități?!) pe care le-a avut cu omul politic A.C. Cuza, la care ajunge după ce trece prin mai multe partide și cu care alcătuiește de altfel și un guvern-efemeridă (29 dec. 1937-10 febr. 1938), după cum nu putem trece nici peste alte punți de legătură cu varii centre de interes politic, Goga fiind, în toate aceste ipostaze, un om politic care gândește național și scrie ca un artist. Aceste roluri jucate sincron sau succesiv dezvăluie în fapt un alt Goga: „De la concepția toleranței multi- și interculturale, Goga trece la o atitudine accentuat etnocentrică, xenofobă și antisemită, noile interese personale și politice, dar și circumstanțele dizolvându-i principiile antebelice”³³. Este aici, cu vorbele lui Ilie Guțan, „drama scriitorului subminat și asaltat de politician”³⁴.

Omul (politic), poetul și publicistul Goga nu s-au putut opune influențelor de tot felul. Nu înrîrurile venite spre Goga dinspre, de pildă, Eminescu sau Caragiale sînt atît de importante, ci este esențială supremația ca model a celui dintîi, ea fiind diferită pentru poet și gazetar – își scrie versurile în „umbra” geniului din Ipotești, pentru ca, în demersul său publicistic, să substituie ilicit – o formă de arendă gratuită, de subordonare deloc onestă – mecanismul și temele discursului eminescian. Cum observa Ilie Guțan, identitatea celor doi se confunda de așa natură încît Goga nu mai simțea nevoia – absolut obligatorie – de a-l cita pe gazetarul Eminescu, căruia îi prelua astfel fraudulos *softul* scrierii jurnalistice.

*

Și tot la istoria presei românești ne trimit analizele pe care Gabriel Hasmațuchi le face în marginile publicisticii lui Andrei Ileni, poet ale cărui mature reflecții rafinate pot fi citite, săptămînal, în ziarul *Tribuna* (Sibiu), la rubrica

---

³² Vezi Ion Dur, „Goga și «căderea» în temporal”, în *Cariatide*, Sibiu, Editura Psihomedica, 2007, p. 90-96.

³³ Gabriel Hasmațuchi, *Alternative culturale*, p. 195.

³⁴ Vezi Ilie Guțan, *Octavian Goga – scriitorul asaltat de politician*, Ediție îngrijită de Victoria Murărescu-Guțan, Sibiu, Editura Imago, 2017, p. 210.

„Scribul de Marți” (v. pp. 163-167); sau radiografia presei de investigație hunedorene și reacția acesteia la variile provocări ale istoriei (v. pp. 157-162), așa cum apar ele într-o cercetare monografică întreprinsă de Daniel Lăcătuș, autor interesat de istoria unor localități precum Călan, Orăștie, Deva ori orașe din Valea Jiului.

Iar ca poet, dincolo de irizările sale lirice din discursul alternativelor culturale, Gabriel Hasmațuchi face o lectură empatică versurilor unui confrate, Dumitru Cristănuș, pe care-l află situat – în volumul *Morminte insomnice* (Ed. Agnos, 2017) – între ispita venită dinspre Thanatos și salvarea prin poezie. După cum tot un exercițiu de admirație este racursiul asupra a nu mai puțin de 41 de *Amprente și voci*, cum se intitulează cartea lui Florea Firan (Scrisul Românesc, 2017). Sînt medalioanele concis-personalizate ale criticului și istoricului literar craiovean, pagini dense unde acesta fixează, cu tușe sigure și groase, portretul valoric al atîtor personalități culturale. E un tur de forță meritoriu prin care încercuiește repere axiologice din opera unor creatori deja clasici (cu puține excepții) din sferele prozei, poeziei, dramaturgiei, eseului și criticii literare.

Concluzie. Exeget cu gustul valorilor și al ierarhiei acestora, cu un stil academic elocvent și elegant, prin silogisme care exprimă deopotrivă forță persuasivă și echilibru critic, Gabriel Hasmațuchi ne indică sigur o suită de izbînzi ale spiritului românesc, în care demersul său hermeneutic identifică viabile și indubitabile (în urma opțiunii) alternative/alternanțe culturale. Să mergem, așadar, pe mîna eseistului și să avem încredere în „foaia de temperatură” completată pe numele unor autori și a creațiilor acestora, mulți și multe confirmate pînă acum și de judecătorul suprem numit timp, după cum e firesc să luăm atare diagnoze ale actului creator și ca pe o rețetă care ne indică, profesionist, tratamentul ce asigură și menține sănătatea corpului individual și public al culturii românești.

„Diagnoses of the Romanian Culture,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 275-295.